

upp denna.⁵ Todorovs bok introducerar däremot flera teman som fortsättningsvis kommer att vara av stor betydelse. Social osynlighet, negativt erkännande och samhällsliga erkännandeordningar är några av dessa.

Honneth: Kampen för erkännande

Axel Honneth är professor i socialfilosofi i Frankfurt am Main sedan 1996, då han efterträdde Habermas på dennes lärostol. Sedan 2000 är han tillika föreståndare för det anrika institutet för socialforskning i samma stad. Honneth började utarbeta sin teori om moraliskt motiverad konflikt och kamp, som han i anslutning till Hegel talar om i termer av kampen för erkännande, under senare delen av 1980-talet. Åtminstone i efterhand är det lätt att se denna som något av ett konkurrensföretag i förhållande till den teori om kommunikativt handlande som bär Habermas signatur. Jag kommer här inte att gå in på hur temat växer fram i Honneths verk, utan väljer i stället att fokusera på det arbete som definitivt satte upp detta på den socialfilosofiska dagordningen. Jag tänker på *Kampf um Anerkennung: Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte* ("Kamp för erkännande: Om sociala konflikters moraliska grammatik"), som utkom 1992. Därefter kommer jag att ta upp några revisioner och utvecklingslinjer i Honneths teori om erkännande sedan mitten av 1990-talet.⁶

Honneths uttalade målsättning med *Kamp för erkännande* är att utarbeta grundvalarna för en normativ samhällsteori. Normativ är en samhällsteori när den tillhandahåller en referenspunkt utifrån vilken det är möjligt att fälla normativa omdömen om existerande samhällen, med avseende på såväl existerande sociala strukturer och institutioner som historiska utvecklingstendenser. I centrum för en sådan normativ-kritisk samhällsteori ställer Honneth en teori om moraliskt motiverad konflikt och kamp. Motorn för denna typ av konflikt och kamp är människors erfarenhet av att legitima anspråk på socialt erkännande förvägras dem.

Honneths teoriehistoriska ledstjärnor är i sammanhanget Hegel och Mead. Närmare bestämt är hans tes att Hegels utläggning-

ar kring temat kamp för erkännande kan ges en empirisk vändning med hjälp av Meads socialpsykologi och därmed göras användbara i vad han kallar ett postmetafysiskt teorisammanhang. Närmare hälften av utrymmet i *Kamp för erkännande* upptas i själva verket av dessa med ett systematiskt intresse genomförda teoriehistoriska diskussioner. Av utrymmesskäl väljer jag dock att inte gå närmare in på dessa.⁷

Tre former av erkännande

I centrum för Honneths teoretiska ansats återfinns begreppet *personlig identitet*, som å ena sidan förutsätter olika former av erkännande och å andra sidan möjliggör ett individuellt självförverkligande. Den efterfrågade personliga identiteten kan närmare bestämt sägas bestå i tre former av vad som vagt omskrivs som en *positiv relation till sig själv*. Det är naturligtvis allt annat än självklart vari en positiv självrelation består. Exempel på motsatsen är dock inte svåra att finna. Den som svälter sig själv eller på annat sätt åsamkar sig själv fysisk skada, den som utan verklig grund känner skam inför sig själv och andra, kan rimligen inte sägas ha någon positiv relation till sig själv utan tvärtom en negativ sådan. En positiv självrelation innebär att i någon bemärkelse vara i stånd att *bejaka* sig själv och det liv man lever.

De tre formerna av en positiv självrelation förutsätter enligt Honneth tre former av erkännande, det vill säga utan detta tredimensionella erkännande är det inte möjligt att utveckla och befästa en personlig identitet.

Den första och mest grundläggande formen av erkännande hänför sig till *mänskliga primärrelationer*. Därmed avser Honneth alla relationer med starka känslomässiga bindningar mellan ett fåtal personer (erotisk intimitet, vänskap, föräldrar/barn). Dessa sammanfattas under begreppet *kärlek* taget i en bred betydelse. Det handlar i detta fall om en i hög grad kroppsförankrad form av erkännande. Att etablera en positiv självrelation på detta område innebär att uppnå en balans mellan självständighet och emotionell bindning. Honneth knyter här an till den psykoanalytiska objektrelations-

teorin, framför allt Donald W. Winnicott (1896–1971). Denna undersöker betingelserna för att den ursprungliga symbiotiska gemenskapen och det ömsesidiga beroendeförhållandet mellan barnet och modern ska kunna utvecklas till en lyckad känslomässig bindning i det intersubjektiva spänningsfältet mellan symbios och självhävdelse. Den modell som Honneth anknyter till studerar de interaktioner varigenom den ursprungliga symbiosen bryts upp och ersätts med kärlek, betraktad som en form av ömsesidigt erkännande, en relation präglad av närhet *och* distans (i motsats till att uppslukas alternativt lämnas).

Genom kärleken utvecklas ett basalt *självförtroende* hos barnet, som gör att detta, i vissheten om att den känslomässiga bindningen är bestående, med Winnicotts uttryck, utvecklar "förmågan att vara ensam".

Mognaden och förmågan att vara ensam förutsätter att individen genom tillräckligt god modersomvårdnad har fått möjlighet att bygga upp en tilltro till att omgivningen är välvillig (Winnicott 1993, s. 137).

Detta är den mest elementära formen av erkännande. Den öppnar vägen för en positiv självrelation genom att vissheten om den känslomässiga bindningens fortbestånd utgör en betingelse för ett grundläggande självförtroende, som i sin tur befordrar en individuering och på sikt möjliggör förverkligandet av egna livsplaner. Den som är trygg i sig själv förmår också i regel att hålla i tömmarna till sitt eget liv.

Den andra formen är *rättsligt erkännande*. I motsats till kärleken har denna form en historisk dimension. I förmoderna samhällen är i regel individens rättigheter och värde knutna till dennes sociala status; vilka rättigheter som tillkommer en viss person och vilket mått av social uppskattning som denne röner samvarierar. I moderna samhällen har däremot dessa båda dimensioner skilts åt genom att rätten blivit universell, det vill säga denna känner inte längre några undantag eller privilegier, utan var och en är erkänd som en fullvärdig samhällsmedlem, som rättsperson.

Människor erkänner alternativt erkänner inte varandra som moraliskt tillräkneliga i betydelsen kapabla att självständigt och ratio-

nellt överväga olika handlingsalternativ. På så sätt avgörs vem som är att betrakta som en fullvärdig samhällsmedlem och berättigad att ta aktiv del i gemensamma angelägenheter. Vad det innebär att vara en rättsperson i denna bemärkelse rymmer emellertid en utvecklingspotential. De egenskaper som en rättsperson förutsätts besitta är nämligen inte en gång för alla fastlagda. I anslutning till den brittiske sociologen Thomas H. Marshall (1893–1982) anför Honneth tre rättighetsområden där en utveckling har ägt rum inom moderna samhällen: liberala frihetsrättigheter, politiska deltagarrättigheter och sociala välfärdsrättigheter.

För att kunna agera som en moraliskt tillräknelig person behöver den enskilde inte bara ett rättsligt skydd mot intrång i sin frihetsfär, utan även rättsligt garanterade chanser att ta del i offentliga viljebildningsprocesser, en rätt som denne emellertid kan göra bruk av endast om han eller hon samtidigt är i besittning av en viss social levnadsstandard (Honneth 1995, s. 117).

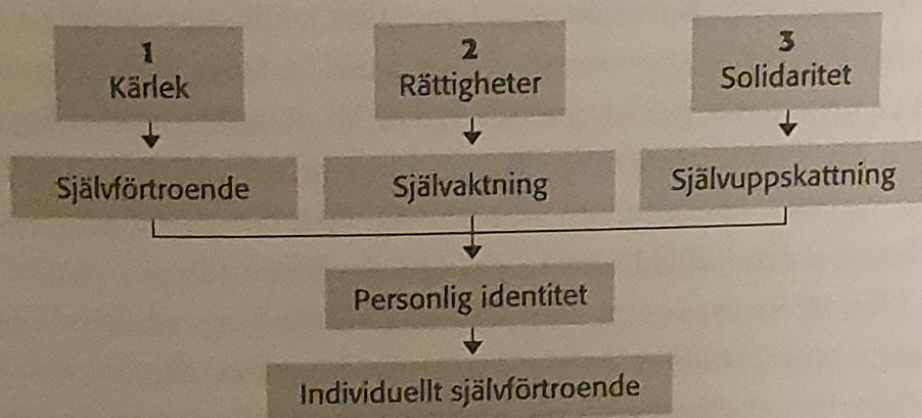
Att vara erkänd som rättsperson är en betingelse för möjligheten till *självaktning*, det vill säga att kunna förstå sitt handlande som ett av andra respekterat uttryck för den egna autonomin. Uttryckt på annat sätt så utgör denna form av erkännande en betingelse för möjligheten att betrakta sig själv som en person som har de egenskaper som krävs för att delta i samhällslivet (till exempel politiken) på ett överlagt och ansvarsfullt sätt.

Den tredje formen av erkännande är *social uppskattning*. Även denna form uppvisar en historisk dimension. Den förutsätter förekomsten av en gemensam värdehorisont eller värdegemenskap som uttryck för ett samhälles kulturella självförståelse. Denna dimension av erkännande rymmer likaså en utvecklingspotential, nämligen i riktning mot en ökad mångfald av individuella egenskaper och prestationer som är socialt uppskattade och i förlängningen mot en ökad mångfald av livsstilar och livsvägar. Historiskt sett handlar det om övergången från en hierarkisk ståndordning, där varje stånd har sitt mått av *ära*, till en alltmer individualiserad samhällsordning, där *anseende* och *prestige* tillerkänns den enskilde utifrån förmåga och efter prestation. I motsats till rättsförhållandet hänför sig den sociala uppskattningen till de egenskaper och prestationer som vi inte

delar med alla andra. Den socialt uppskattade är erkänd i sin individualitet. Det är i sammanhanget viktigt att betona att social uppskattning innebär mer än att vara tolerant gentemot andra och "låta dem hållas". Social uppskattning innebär att bejaka, uppmuntra, sätta värde på, att över huvud taget vara öppen för andra livsformer.

Denna form av erkännande utgör en betingelse för möjligheten till *självuppskattning* som en form av identitetsskapande positiv självrelation hos individen. Självuppskattning innebär vissheten att besitta förmågor och utföra prestationer som av övriga samhällsmedlemmar uppfattas som värdefulla. Såvida alla samhällsmedlemmar har möjlighet att uppskatta sig själva på detta sätt föreligger vad Honneth kallar en posttraditionell eller modern samhällelig *solidaritet*. Denna utgör en allmän värdehorisont som är öppen för olika slag av självförverkligande, samtidigt som den tjänar som en övergripande referensram för uppskattning.

Ovannämnda tre former av erkännande – kärlek, rätt och solidaritet – möjliggör tillsammans utvecklandet och befastandet av en positiv självrelation. En personlig identitet som präglas av en positiv självrelation utgör i sin tur en betingelse för möjligheten till individuellt självförverkligande (se Figur 1).

Figur 1. Tre former av erkännande som tillsammans möjliggör individuellt självförverkligande.

Tre former av missaktning

Nästa steg för Honneth består i att redogöra för tre former av missaktning. Dessa hotar att antingen bryta ner den personliga identitet eller positiva självrelation som etablerats genom de tre formerna av

erkännande eller förhindra alternativt försvåra utvecklandet av en sådan. Att förvägra en individ erkännande innebär att avvisa bestämda identitetsanspråk som denne reser i form av anspråk på erkännande. Honneth talar i sammanhanget om "kränkningen av djupt liggande förväntningar om erkännande" (s. 163).

Den första formen av missaktning är *fysiska övergrepp* riktade mot individens kroppsliga integritet. Detta är den mest elementära formen av missaktning, den negativa spegelbilden av kärleken. Genom fysiska övergrepp såsom misshandel, tortyr och våldtäkt förvägras individen möjligheten att fritt förfoga över sin egen kropp. Avgörande är därvidlag upplevelsen av att vara utlämnad åt en annans vilja. Fysiska övergrepp bryter ner individens självförtroende genom att få den sociala världen att framstå som en osäker plats. Denna form av missaktning – liksom dess motsats kärleken – är historiskt och kulturellt invariant, i motsats till de båda följande.

Den andra formen av missaktning är *rättsberövande* riktat mot individens sociala integritet. I detta fall fränkänns eller berövas individen vissa rättigheter, vanligen i kraft av en viss gruppstillhörighet (etnicitet, kön etc.). Denne fränkänns därigenom full moralisk tillräknelighet, sin status av att vara en fullvärdig och likaberättigad samhällsmedlem, förmågan att ta moralisk ställning och delta i offentliga viljebildningsprocesser. Ett exempel är den apartheidlagstiftning som tidigare praktiserades i Sydafrika. Rättsberövandet bryter ner individens självaktning. Denna form av missaktning är historiskt variabel, eftersom den är avhängig vilka rättigheter som anses tillkomma den individ som är erkänd som rättsperson.

Den tredje formen av missaktning är *förnedring* och *kränkning*, vars spektrum sträcker sig från det relativt harmlösa till grävsta tänkbara former av stigmatisering. Denna form av missaktning innebär att vissa livsformer eller former av självförverkligande nedvärderas, tillskrivs ett lägre socialt värde, i stället för att bejakas och uppmuntras som möjliga livsvägar. Honneth använder i sammanhanget uttrycket "kulturell degradering" (s. 134). Kränkningen bryter ner individens självuppskattning, eftersom den egna livsformen fränkänns ett positivt värde; man är kort sagt inte uppskattad som den man är. Även denna form av missaktning har en historisk dimension, efter-

som den förutsätter att uppskattning inte längre hänför sig uteslutande till kollektiva egenskaper utan även till individuella förmågor och prestationer.

Moraliskt motiverad konflikt och kamp

Honneth föreslår att social missaktning kan ses som en psykisk motsvarighet till fysisk sjukdom. I förlängningen av denna analogi kan man då även tala om symptom på att social missaktning föreligger, nämligen i form av negativa känsloreaktioner som skam, indignation, frustration, vrede etc. Om dessa känslor är en reaktion på upplevelsen av svikna normativa förväntningar med avseende på identitetsanspråk – förvägran av erkännande från andra människor – föreligger här en möjlighet att göra bestämda insikter. För det första insikten att den egna personliga identiteten är avhängig andras erkännande, och för det andra den specifikt *moraliska* insikten att med orätt ha förvägrats ett sådant erkännande, vilket i sin tur kan motivera till handlingar av motstånd och kamp för erkännande. Huruvida den moraliska insikten verkligen kommer att omsättas i en kamp för erkännande beror enligt Honneth framför allt på om en *social rörelse* finns att tillgå som denna kan kanaliseras in i och få moraliskt och politiskt utlopp genom. Alternativen tycks vara att känslan av missaktning fortbestår och stängs inne i det egna psyket eller att de negativa känsloreaktionerna får irrationella utlopp, till exempel i form av våld mot tredje part.

Nästa steg för Honneth består i att argumentera för att det är den sociala kampen för erkännande, såsom en moralisk kraft inom människors livsverklighet, som borgar för ett samhälleligt framåtskridande i moraliskt-praktiskt avseende. En kamp kan beskrivas som *social* om dess målsättningar överskrider horisonten av individuella avsikter, det vill säga om målen i fråga är så generella att de kan bilda basen för en kollektiv rörelse. Detta gäller för den kamp som försiggår inom erkännandedimensionerna 2 och 3, medan 1 förblir inom primärrelationernas relativt trånga gränser (se Figur 1, s. 31). En social rörelse uppstår, eller kan åtminstone uppstå, när individuella upplevelser av missaktning på samma gång utgör typiska

erfarenheter för en hel grupp eller kategori av människor (generation, klass etc.), på så sätt att de ger upphov till kollektiva krav på ett utvidgat erkännande och dessutom utgör en handlingsmotiverande kraft som tar sig uttryck i form av passivt motstånd, protest, strejk, spontan revolt etc. Härigenom uppstår och formas tillika en kollektiv identitet. Av största betydelse för sådana sociala rörelser är enligt Honneth att de backas upp av moraliska idéer och läror som dels pekar ut sociala orsaker till missaktning, dels pekar hän mot utvidgade former av erkännande.

Honneth skiljer i sammanhanget mellan intressekonflikter och moraliska konflikter. Medan de förra hänför sig till sociala gruppers reproduktionschanser i samhället, så hänför sig de senare till frågan om intersubjektiva betingelser för personlig identitet. Enligt Honneth är dessa båda modeller att betrakta som komplementära, men eftersom den samhällsvetenskapliga forskningen tämligen ensidigt fokuserat på intressekonflikter och tenderat att tolka alla sociala konflikter i termer av sådana, så kan den senare modellen i viss mån betraktas som en korrigering av den förra.

Bland historiker som under senare tid börjat intressera sig för moraliskt motiverade sociala konflikter lyfter Honneth fram Edward P. Thompson och Barrington Moore. Vad som emellertid saknas hos dessa är ett socialfilosofiskt perspektiv i form av en utvecklingsdimension. Om man inför ett sådant perspektiv hamnar *moraliska läroprocesser* i centrum för intresset, och det blir möjligt att tala om *framåtskridande* inom dimensionen socialt erkännande. Därigenom aktualiseras frågor som: Vilka moraliskt motiverade sociala konflikter pekar framåt och vilka gör det inte? Vilken kamp för erkännande är berättigad och vilken är det inte? Dessa frågor låter sig enligt Honneth inte besvaras utan en ”normativ måttstock som genom att hypotetiskt föregripa ett ungefärligt sluttillstånd gör det möjligt att ange en utvecklingsriktning” (s. 168–169). Den utvecklingsdimension som kampen för erkännande rymmer kan beskrivas i följande steg:

- Historisk utgångssituation: de tre formerna av erkännande går in i varandra (särskilt 2 och 3).
- Utdifferentieringsprocess: 1) kärlek, 2) rätt, 3) solidaritet.

- Förverkligandet av den utvecklingspotential som ryms inom 2 och 3 genom moraliskt motiverad social kamp för erkännande.
- Hypotetiskt sluttillstånd: en modern form av sedlighet.

En modern sedlighet

Mot slutet av sin bok tar Honneth sig an uppgiften att så långt som det är teoretiskt försvarbart ange hur vi rimligen måste föreställa oss en *modern sedlighet*, det vill säga en samhällsform genomsyrad av det ömsesidiga erkännandet mellan likaberättigade och samtidigt unika individer. Begreppet sedlighet (*Sittlichkeit*) hämtar Honneth närmast från Hegel. Det står för en samhällsform som inbegriper en institutionell ordning där varje individ kommer till sin rätt och där det föreligger någon form av gemensamt band mellan samhällets medlemmar. Ett begrepp om en modern sedlighet måste enligt Honneth ange betingelser för ett gott liv som på samma gång är så abstrakta att inte en bestämd tolkning av detta privilegieras framför andra. Just sådana betingelser utgör emellertid de tre former av erkännande och de mot dessa svarande aspekterna av en positiv självrelation som tidigare angetts. Dessa är tillräckligt generella för att inte framhäva en särskild livsform eller bestämda institutioner framför andra, men samtidigt så innehållsmättade att de utsäger mer om betingelserna för självförverkligande än att detta förutsätter autonomi i betydelsen självbestämmande. En premis för Honneths resonemang är att man inte kan föreställa sig ett lyckat självförverkligande utan att "förutsätta ett visst mått av självförtroende, av rättsligt garanterad autonomi och av trygghet med avseende på de egna färdigheternas värde" (s. 174).

Avslutningsvis skisserar Honneth konturerna av en modern demokratisk sedlighet, genom att hypotetiskt föregripa ett ungefärligt sluttillstånd för den utveckling vars motor är kampen för erkännande:

Kärleken utgör alla sedliga livsformers innersta kärna och den grundläggande förutsättningen för varje form av självförverkligande. Utan det basala självförtroende som blir till genom erfarenheten av kärlek är inte den inre frihet möjlig som i sin tur möjliggör

för individen att fullt ut artikulera sina behov. Kärleken, som intim- och vänskapsrelation, frodas därtill bäst mellan likaberättigade parter, medan ojämlikhet i fråga om rättigheter försvårar den. Honneth förespråkar därför en "radikal egalitarism" (s. 176).

Utan en *rättsligt garanterad autonomi* är inte den yttre friheten att eftersträva självvalda livsmål möjlig, och därmed inte heller den självaktning som utgör en betingelse för ett sådant självförverkligande. Till denna rättsliga autonomi hör emellertid inte bara liberala frihetsrättigheter utan även politiska deltagarrättigheter och sociala välfärdsrättigheter. Denna dimension av erkännande garanterar ett rättsligt skydd inom 1 (kärlek) och sätter rättsliga gränser för 3 (solidaritet).

Slutligen hör till idén om en modern sedlighet en *samhällelig solidaritet* i form av den symmetriska uppskattningen mellan rättsligt autonoma individer. Basen för en sådan solidaritet utgörs av en övergripande gemensam värdehorisont. Vad som efterfrågas är en "abstrakt horisont av etiska värden" (s. 179) som är öppen för de mest skiftande livsmål och livsideal, utan att för den skull förlora sin solidaritetsskapande kraft. Kort sagt, utan människor som i hög grad bejakar mänsklig mångfald är ingen modern sedlighet möjlig. Det är således här som konkreta värden kommer in i bilden. Vilka värden som ska fylla denna plats låter sig enligt Honneth emellertid inte besvaras på teoretisk väg, utan det kan endast framtida sociala kamper utvisa. Som minimalbetingelse kan dock anges att dessa värden måste vara förenliga med 1 (kärlek) och 2 (rätt).

Vidareutveckling av teorin

Honneths teori om erkännande har genomgått flera viktiga förändringar sedan publikationen av *Kamp för erkännande*, förändringar som inneburit långt mer än bara preciseringar av den tidigare ståndpunkten. I en artikel från 2002 skriver Honneth att han uppnått "a whole new stage of my endeavours, well beyond what I initially had in mind" (Honneth 2002, s. 499). I det följande kommer jag att i all korthet ta upp fem punkter där en viktig förändring eller vidareutveckling av teorin har skett.⁸

En första förändring är att Honneth tagit avstånd från Meads "I" som ett centrum för spontana impulser och den instans hos människan som ständigt på nytt reagerar på olika former av missaktning. Det handlar här om den källa som kampen för erkännande i alla dess olika former ytterst när sig från. I stället har Honneth alltmär tagit intryck av psykoanalytisk teori som gör gällande att barnets tidiga erfarenheter av symbios med modern, i form av episodiska upplevelser snarare än som en specifik fas i livet, lever kvar hos den vuxne individen i form av en "antisocial" impuls att överskrida institutionaliserade former av erkännande, eftersom dessa inbegriper "existensen av oberoende andra" (Honneth 2001b, s. 798). Dessa episodiska upplevelser av symbios i barndomen gör det svårt för oss att i vuxenlivet acceptera andra människors självständighet och krav på oss, samtidigt som vi har en benägenhet att ge oss hän åt ett slags vuxensymbioser i form av religiösa eller masspsykologiska upplevelser av att smälta samman med Gud, världen eller den anonyma massan. En ännu öppen fråga för Honneth är hur dessa antisociala impulser är relaterade till den moraliska erfarenheten av erkännande och missaktning, det vill säga hur kopplingen mellan filosofisk antropologi och moralteori ser ut.

En annan utvecklingslinje löper i riktning mot vad som kan kallas för en pluralistisk moralteori som uppmärksammar de inre spänningar som kan föreligga mellan förpliktelser som härrör från olika sfärer av erkännande. En sådan teori betonar att vi inte bara har ett flertal olika moraliska förpliktelser gentemot andra människor allt efter vilken social relation vi har till dessa, utan även att det kan ske kollisioner och konflikter mellan dessa förpliktelser. Ett moraliskt förhållningssätt innebär inte bara att konsekvent tillämpa en viss moralprincip, till exempel Kants kategoriska imperativ, utan även den svåra uppgiften att integrera och ibland välja mellan olika moraliska förpliktelser. Honneth har särskilt lyft fram det spänningsförhållande som enligt hans förmenande ofta föreligger mellan plikten till omsorg (kärlek) och plikten till likabehandling (rätt). På dessa plikt-kollisioner finns ingen principiell lösning, utan vi är tvingade att leva med dem och i varje enskilt fall träffa ett val eller finna en kompromiss (se t.ex. Honneth 2003c, s. 109f.).

En tredje och viktig förändring består i att Honneth infört en historisk utvecklingsdimension även inom den form av erkännande som han kallar för "kärlek" eller "omsorg". Han relaterar numera denna form av erkännande till den moderna institutionaliseringen av barndomen som en specifik livsfas, och till den gradvisa frigörelsen av relationen mellan könen från socio-ekonomiska motiv och krav till förmån för ömsesidig attraktion och tillgivenhet, det så kallade borgerliga kärleksäktenskapet. Se vidare avsnittet "Makronivå" (s. 77ff.).

En fjärde utvecklingslinje består i att Honneth reser frågan om det är relevant att utskilja ytterligare en form av erkännande, en som fångar upp den under senare tid mycket omdiskuterade frågan om kulturell identitet eller identitetspolitik (jfr Taylor). Denna form av erkännande skulle i så fall kunna kallas för kulturell uppskattning. En sådan innebär att olika minoritetsgruppers livsformer och praktiker erkänns som socialt värdefulla, som något som har ett värde i sig själva. Så vitt jag kan se är detta åtminstone för tillfället inte en fråga som Honneth ger någon särskilt hög prioritet. Över huvud taget tycks han uppfatta det som att den till stora delar hör hemma inom den form av erkännande som hänför sig till rättigheter (se Honneth 2003a, s. 161–170).

En femte och mycket viktig förändring är att Honneth numera företräder en tolkning av fördelningskonflikter som moraliskt motiverade kamper för erkännande "in which dispute is about the appropriate evaluation of individuals' or groups' social contributions" (2004b, s. 353). I *Kamp för erkännande* skilde Honneth fortfarande mellan konflikter och kamper rörande materiella intressen å ena sidan, och moraliskt motiverade konflikter och kamper å andra sidan. Som en följd av att han nu tolkar även fördelningskonflikter som kamper för erkännande har Honneth i långt högre grad än tidigare varit tvungen att konfrontera frågan hur det samtida kapitalistiska samhället ska förstås och begreppsliggöras, liksom frågan hur begreppet erkännande kan utgöra grunden för en teori om samhällsrelig rationalisering. Jag återkommer även till dessa frågor i avsnittet "Makronivå".

Som förhoppningsvis har framgått handlar dessa förändringar i

flera avseenden inte bara om finjusteringar utan om substantiella vidareutvecklingar av teorin. Över huvud taget utgör Honneths erkännandeteori *a moving target*, det vill säga den befinner sig i högsta grad under utveckling.

TILLÄMPNING 1: Unga våldsverkare

Ett område där frågor om erkännande och missaktning aktualiseras är unga människor vars liv har kommit att präglas av upprepade våldsbrott. Den tyske sociologen Ferdinand Sutterlüty diskuterar i artikeln "Was ist eine 'Gewaltkarriere'?" ("Vad är en våldskarriär?") den i titeln angivna frågeställningen utifrån ungdomar med i flera fall grova våldsbrott i bagaget (se Sutterlüty 2004). Han vänder sig mot en ensidig tolkning av deras agerande i termer av rationellt handlande, som till exempel en strävan efter att tillförskansa sig materiella ting eller makt över andra. En våldskarriär liknar inte heller en välplanerad yrkeskarriär. I stället föreslår han en tolkning som i högre grad kretsar kring vad som hänt dessa ungdomar i den tidiga barndomen, och om tidigt i livet inövade varseblivningsmönster och tolkningsscheman. Studien grundar sig på djupintervjuer med arton tyska ungdomar i åldern femton till tjugooett år, de flesta av dem unga män.

I begynnelsen finns i de allra flesta fall erfarenheten av våld och missaktning inom den egna familjen. Denna fas präglas av starka upplevelser av vanmakt och förnedring. Så småningom tar en andra fas vid som präglas av eget våldsutövande, där vid sidan av utagerandet som sådant känslan av att återfå makt och kontroll, och i förlängningen att vinna erkännande, står i förgrunden. Viktig för övergången till denna andra fas, där skiftet från offer till förövare sker, är upplevelsen av att förändras på ett avgörande sätt, av att förvandlas från ingen till någon.

När det gäller den första fasen framhäver Sutterlüty särskilt upplevelsen av *vanmakt*, av att vara för liten och klen för att kunna stå emot eller göra något åt vad man mer eller mindre tydligt uppfattar som orätt. Man är helt enkelt inte i stånd att handla så som man tycker är rätt. En av ungdomarna berättar om upplevelsen av styvfaderns våld mot hans mor: "Jag har upplevt det så många gånger,

Del II.

Systematiska perspektiv

Redan inom ramarna för den teoriehistoriska delen redogjordes för viktiga systematiska perspektiv på temat erkännande. I denna andra del kommer jag att utveckla ytterligare systematiska perspektiv, och då särskilt ur en sociologisk synvinkel.

Jag kommer först att argumentera för att temat erkännande kan analyseras på åtminstone tre olika nivåer. Den första nivån är en grundläggande mellanmänsklig nivå: Vad innebär det att erkänna en annan människa? Den andra nivån rör sig också på en interpersonell nivå, men tillfogar analysen en tidsdimension. Den tredje nivån utgör däremot en övergripande samhällslik nivå.

Därefter kommer jag att argumentera för att erkännande på den andra nivån bör analyseras som en mitt mellan ytterligheter. Mitten utgörs av ett tillbörligt erkännande, och det föreligger olika sätt varpå man kan förfela eller träffa vid sidan om denna mitt. Man kan erkänna någon såväl i alltför hög grad som i alltför liten grad. I det senare fallet föreligger en fallande skala från för lite via inte alls till former av direkt missaktning. Man kan dessutom träffa vid sidan om mitten såväl avsiktligt som oavsiktligt. Denna tankegång kommer att klargöras och olika utfall kommer att analyseras närmare.

Även inom ramarna för denna del försöker jag att konkretisera framställningen genom att presentera ett antal tillämpningsområden, närmare bestämt fem sådana: vuxna och barn i förskolan, lärararbete i skolan, socialt arbete, arbetslivet samt Tredje riket och judarna.

Tre analysnivåer

Temat erkännande kan och bör analyseras på tre olika nivåer. För det första på en grundläggande interpersonell nivå i termer av attity-

der, gester och handlingar, för att så klart som möjligt begreppsliggöra vad ett erkännande konkret innebär. Vad är det egentligen vi gör när vi erkänner en annan människa? För det andra på en historisk och samhällelig nivå i termer av institutionaliserade erkännandeordningar, vilka kan sägas utgöra ett givet samhälles normativa infrastruktur som anger vilka legitima förväntningar dess medlemmar kan hysa med avseende på erkännande. Vad för slags institutionaliserad erkännandeordning kännetecknar till exempel den moderna borgerligt-kapitalistiska samhällsformen?

Mellan dessa båda nivåer återfinns enligt mitt förmenande en tredje i form av en mellannivå. Här finner vi mellanmänniska relationer – relationer som inbegriper erkännande, icke-erkännande och missaktning – som sträcker sig över tiden och som därför kan sägas ha en historia. Dessa bör analyseras i termer av konstanta eller skiftande mönster med avseende på attityder, gester och handlingar, det vill säga i termer av den konstanta eller skiftande kvalitet som relationen i fråga uppvisar med avseende på erkännande. Vad kan generellt sägas om erkännanderelationers dynamik och kvalitativa skiftningar över tiden?

Jag skiljer alltså mellan:

- *Mikronivå:* Erkännande i termer av attityder, gester och handlingar.
- *Mellannivå:* Erkännande som den kvalitet en mellanmännisklig relation uppvisar över tiden.
- *Makronivå:* Erkännande som institutionaliserade erkännandeordningar.¹⁶

I det följande kommer jag att närmare granska dessa tre nivåer. Det är framför allt den första och den tredje nivån som fokuserats inom forskningen, medan betydligt mindre uppmärksamhet har ägnats åt mellannivån. Vid diskussionen av mikro- och makronivån kan jag därför utgå från en redan existerande litteratur. När det gäller mellannivån är jag i högre grad hänvisad till att själv försöka öppna upp området i fråga.

När vi erkänner en annan människa så *bejakar* vi i något avseende honom eller henne. Frågan är på vilket sätt vi gör det, eller kanske snarare på vilka olika sätt som vi kan göra det. Och inte minst: Vad är det som bejakas hos den andre? (Bejakandet – erkännandet – kan även rikta sig mot en grupp eller kategori av människor.)

Begreppet erkännande är ett handlingsteoretiskt begrepp. Det är genom specifika *gester* och *handlingar* som ett erkännande äger rum, till exempel i form av ett vänligt ord, en hjälpande hand eller inbjudande gest, och det är genom specifika gester och handlingar som man ger uttryck för missaktning, till exempel genom att demonstrativt negligera någon eller att spotta någon i ansiktet. Man kan därför tala om erkännandehandlingar respektive missaktningshandlingar. Utan tvekan kan det föreligga avsevärda skillnader med avseende på hur *aktiv* en människa är när hon erkänner eller missaktar en annan person. Det kan röra sig om alltifrån en diskret gest till en accentuerad handling. Här kan man tänka sig en skala som sträcker sig från mycket aktiv till en aktivitetsnivå som närmar sig noll. Det är en stor skillnad mellan att negligera någon och att verbalt eller fysiskt förgripa sig på denne. Det är emellertid även möjligt att tala om erkännande och missaktning i termer av den *attityd*, i betydelsen inställning eller hållning (Mead talar om attityder som ”begynnande handlingar”), som en människa intar till någon annan. Gester och handlingar tolkas då som uttryck för en specifik attityd. Ett vänligt ord signalerar en erkännande attityd, medan en spottloska i ansiktet är ett högst påtagligt uttryck för en missaktande attityd.

Den grundläggande frågan på denna nivå – nivån av attityder, gester och handlingar – är hur fenomenen erkännande respektive missaktning kan och bör begreppsliggöras. Förutom Honneth har de båda finländska filosoferna Heikki Ikäheimo och Arto Laitinen levererat viktiga bidrag till denna diskussion.

Honneth närmade sig från början temat erkännande teorihistoriskt snarare än direkt systematiskt, vilket hade till följd att viktiga begreppsliga klargöranden tenderade att hamna i skymundan. Först i ett relativt sent skede av den diskussion som *Kamp för erkännande* initierade har han gett sig i kast med denna uppgift. I en re-

plik på två artiklar av Ikäheimo och Laitinen, som båda eftersträvar grundläggande begreppsliga klargöranden, har Honneth uppställt två alternativ eller modeller för hur vi ska uppfatta det bejakande av en annan människa som sker när vi erkänner honom eller henne. Honneth talar i sammanhanget om en *attributionsmodell* och en *perceptionsmodell*.¹⁷ Ett något längre citat är här på sin plats. Om en erkännandehandling heter det:

... the affirmation effected by such an action can be understood *either* on the model of attributions as a result of which the other subject acquires a new, positive property, *or* on the model of perception, according to which an already-present property of a person is, as a secondary matter, merely strengthened or publicly manifested. In the first case, what we call "recognition" would award or supplement the affected subject with something she had not had before; in the second case, by contrast, it would be a matter of a certain kind of perception of an already independently existing status (Honneth 2002, s. 506–507).

Honneth väljer det senare alternativet. Den främsta anledningen till att han förkastar det förra alternativet är att om erkännande består i att tillskriva en annan människa vissa positiva egenskaper som hon inte tidigare hade, så föreligger inget internt kriterium för om denna tillskrivning kan betraktas som rättmätig eller inte. Frågan med vilken rätt som vi tillskriver en annan människa en viss positiv egenskap när vi erkänner henne har i detta fall inget svar. Man hamnar i stället i en konstruktivism som till synes inte känner några gränser. Vilka egenskaper som helst kan tillskrivas en annan människa och bli föremål för erkännande. Även perceptionsmodellen tycks emellertid behäftad med problem. Det tycks nämligen som om man i detta fall är tvungen att förutsätta den objektiva existensen av värden, värden som man sedan kan respondera adekvat på genom att erkänna en annan människa. Denna modell tycks således förutsätta en stark värderealism.

För att undvika denna svårighet och samtidigt hålla fast vid perceptionsmodellen föreslår Honneth vad han kallar för en "moderate value realism" (s. 508). Två egenskaper kännetecknar denna måttfulla värderealism. För det första tanken att för en människa som

socialiserats in i ett visst samhälle framstår eller gäller vissa värden som ofrånkomliga. Nu skiftar emellertid som bekant livsvärldar från en tid till en annan och från en plats till en annan. Därigenom tycks en relativism åter göra sig gällande, denna gång i form av en historisk och geografisk sådan. Den tanke som Honneth ser sig tvingad att introducera för att parera denna nya relativism är tanken om en historisk utvecklingsriktning, som gör det möjligt att tala om mer eller mindre utvecklade erkännandeordningar. Det förslag på ett framstegskriterium som Honneth presenterar lyder:

... every new evaluative quality whose confirmation through recognition increases a human subject's capacity for autonomy must be viewed as a progressive step in the historical process of cultural transformation (s. 510–511).

I ett försök att ytterligare precisera sitt kriterium på framsteg skriver Honneth anslutningsvis: "it is the increases in individuality and social inclusion that jointly indicate progress in social acts of recognition" (s. 511). Jag återkommer till denna fråga i avsnittet "Makronivå" (s. 77ff.).

Honneth har vidare analyserat skillnaden mellan att känna igen någon (*Erkennen*) och att erkänna någon (*Anerkennen*) i syfte att vinna fram till en adekvat förståelse av vad det innebär att erkänna en annan människa. I en artikel med titeln "Invisibility" (Honneth 2001a) reser han inledningsvis frågan: Vad måste läggas till varseblivningen av en person för att man ska kunna tala om ett erkännande av denne? Mot slutet av artikeln har emellertid denna fråga genomgått en betydelsefull vändning. Det är nu snarare erkännandet som utgör det ursprungliga fenomenet, i form av en handling som grundar sig på en *värderande varseblivning* av den andra personen. Det är enligt denna uppfattning till exempel inte så att vi först varseblir ett litet barn i behov av omsorg och först därefter genom olika gester uttrycker vår hjälpberedskap, utan snarare tycks vår allra första reaktion vara impregnerad av expressiva gester som ger uttryck åt vår bejakande hållning till barnet, vår beredskap att skydda och hjälpa. Genom en värderande varseblivning är vi omedelbart medvetna om det moraliska värde som tillkommer den andra personen, i detta fall det lilla barnet, en medvetenhet som uttrycks genom vårt erkän-

nande av denne, ett erkännande som via olika gester – ett leende, en beröring, ett vänligt ord – signalerar att denne kan förvänta sig välvilliga handlingar från vår sida. Gester som visar att inga välvilliga handlingar är att förvänta från vår sida, utan snarare tvärtom, rymmer omvänt en missaktning som visar på ett slags blindhet inför det moraliska värde som tillkommer den andra personen.

Erkännandehandlingar utgör följaktligen moraliska handlingar som utgår från det värde som tillkommer andra människor och som orienterar sig utifrån de värdeegenskaper som dessa besitter. Mer precist talar Honneth om expressiva erkännandegester som en typ av handlingar vilka har "the character of a meta-action insofar as they symbolically signal a type of behaviour that the addressee legitimately may expect" (s. 120). I en formulering som i sin tur anknyter till en formulering hos Kant utlägger Honneth denna metahandling som att "a decentering takes place in the recognizing subject because she concedes to another subject a 'worth' that is the source of legitimate claims infringing upon her own self-love" (s. 122).¹⁸ Det värde som tillkommer en annan människa sätter gränser för min egocentrism och mitt egenintresse. Att erkänna denne innebär att bejaka det värde som tillkommer den andre som person. Den som erkänner en annan människa är inte längre fri att behandla denne hur som helst. Att erkänna någon innebär följaktligen att "se" ett värde hos den andre som medför begränsningar för mitt handlingsutrymme i förhållande till denne. Jag kan inte längre agera ohämmat själviskt, utan är bunden och begränsad genom min specifika erkännandere-lation till den andre.¹⁹

Ikäheimo och Laitinen föredrar i sin tur att analysera erkännande på den mest grundläggande nivån i termer av attityder av erkännande, snarare än i termer av gester och handlingar. Erkännandehandlingar och gester är uttryck för attityder av erkännande. Som en definition av erkännande föreslår de till att börja med formuleringen "taking someone as a person" (Ikäheimo & Laitinen 2007, s. 40). Formuleringen "taking someone" innebär i sammanhanget att rikta sig mot, förhålla sig till någon på ett visst sätt, medan "as a person" syftar på en individ som tillkommer en viss normativ status.

In recognizing someone as a person, we adopt a basic way of being towards that person, which shapes all our specific responses (s. 52).

Kärlek, respekt och uppskattning, som tre olika former av erkännande, uppfattar Ikäheimo och Laitinen följaktligen som tre olika sätt att förhålla sig till en annan människa som en person. Att förhålla sig till någon som en person innebär i alla dessa former att tillskriva eller tillerkänna den andre en viss normativ status, som i sin tur är en källa till legitima krav med avseende på hur jag bemöter och handlar gentemot denne. Att erkänna den andre som person innebär att motsvara dessa krav, till exempel genom att behandla denne som en likaberättigad medmänniska. Vidare gör Ikäheimo och Laitinen en skillnad mellan en monologisk och en dialogisk uppfattning om erkännande, där den senare i motsats till den förra gör gällande att det krävs bestämda attityder hos två personer för att ett erkännande ska kunna sägas äga rum. Det krävs inte bara att person A erkänner person B, det vill säga förhåller sig till denne som en person, utan därutöver att B förstår det kognitiva innehållet i A:s attityd och erkänner A som en kompetent bedömare i frågan (vad de kallar "acceptansklausulen"). På detta sätt kommer de fram till en fylligare definition av erkännande som "taking someone as a person, the content of which is understood and which is accepted by the other person" (s. 42).

En omedelbar följd av den definition som Ikäheimo och Laitinen föreslår tycks vara att det inte kan föreligga något erkännande varken av små barn eller av förståndshandikappade personer, eftersom dessa uppvisar en ännu inte utvecklad eller begränsad förmåga att ta till sig det erkännande som kommer dem till del. I dessa fall är acceptansklausulen inte tillfredsställd, på grund av de olika nivåer av kognitiv autonomi som föreligger mellan parterna. Även om man förmodligen på goda grunder kan argumentera för att även små barn, kanske till och med spädbarn, redan är rationella varelser i en minimal bemärkelse (och inte bara har en potential att bli det), så måste man åtminstone skilja mellan olika grader av erkännande, närmare bestämt hela skalan från minimal till full förståelse och acceptans.

En viktig följd av att man skiljer mellan å ena sidan attityder av erkännande och å andra sidan erkännandegester och -handlingar är

att det blir möjligt att tala om missaktningshandlingar som samtidigt är uttryck för en erkännande attityd. Det kan nämligen inte förutsättas att attityder automatiskt finner sitt adekvata uttryck i form av gester och handlingar. Det finns gester och handlingar som avser att uttrycka ett erkännande men som i stället ger uttryck för missaktning, det vill säga det är inte alltid vi lyckas i vårt uppsåt att erkänna en annan människa, utan våra goda avsikter till trots innebär vårt förhållningssätt och agerande en missaktning av denne. Jag återkommer till denna viktiga möjlighet i avsnittet "Tillbörligt erkännande som mitt mellan ytterligheter" (s. 89ff.).

Mellannivå

När det gäller den analytiska nivå som avser mellanmänskliga relationer som fortbestår över en kortare eller längre tid är mitt förslag att fenomenet erkännande kan och bör förstås i termer av den kvalitet som kännetecknar dessa relationer. I centrum står här vad som kan kallas för den interpersonella relationens utvecklingshistoria. Fokus ligger på de konstanta eller skiftande *mönster* av attityder, gester och handlingar som präglar och strukturerar relationen mellan två personer, det vill säga den temporala dimensionen hos intersubjektiva relationer av erkännande. Den interpersonella relationens kvalitet kan förbli relativt konstant, men den kan även vara stigande eller sjunkande. Jag utgår för enkelhets skull från relationen mellan två personer, som den minst komplexa formen av en erkännandefiguration. I praktiken förgrenar sig denna i regel i mer komplexa figurationer.

Låt oss ta som exempel föräldrars kärlek till sitt nyfödda barn. Redan den första anblicken och det lyckliga leendet som riktas mot den nyfödda och ännu så länge fullständigt hjälplösa lilla varelsen kan ses som en preliminär garant, som en outtalad ed, för kvaliteten hos den relation mellan föräldrar och barn som just har tagit sin början, som ett löfte om kärlek och omsorg i framtiden (dock naturligtvis utan några garantier för att relationen verkligen kommer att utveckla sig på detta sätt).²⁰ På liknande sätt kan det igenkännande leendet eller hälsningsgesten mellan två personer, som

ett uttryck för respekt eller uppskattning eller bådadera, ses som en preliminär garant för kvaliteten hos den mellanmännsliga relation som står i färd med att ta sin början alternativt fortsättas. Huruvida den initiala gesten eller handlingen var ärligt eller endast strategiskt menad visar sig efter hand genom det sätt varpå relationen utvecklar sig. Om den endast var strategiskt menad kommer relationen inte att bestå över tiden och allra minst när den sätts på prov.

Genom ett erkännande i ovannämnda betydelse etableras ett *socialt band* mellan de involverade parterna. Den interpersonella relationen antar därigenom en särskild kvalitet. Hur kan man närmare karakterisera det sociala band som uppstår genom den bejakande handling som erkännandet utgör? Med ett uttryck som jag lånar från sociologen Björn Eriksson skulle man i sammanhanget kunna tala om att göra "inmutningar i varandras liv" (Eriksson 2007, s. 191). Genom en inmutning tar jag aktiv del i en annan människas liv, genom en sådan blir hans eller hennes liv en del av mitt liv. Denna andra människa angår mig nu, hans eller hennes väl och ve är av betydelse för mig. I normala fall kräver en inmutning, i motsats till ett intrång, att motparten tydliggör att han eller hon accepterar denna. Detta är till exempel fallet i en vänskapsrelation präglad av ömsesidighet. Man angår varandra. Man tar aktiv del i varandras liv. Man erkänner varandra. Detsamma kan sägas om en kollegial relation. Man berörs av varandra, tar aktiv del i varandras verksamhet och uttrycker sin uppskattning genom att erkänna varandra. Det nyfödda barnet i exemplet ovan kan i sin tur genom sin blotta existens sägas göra en inmutning i sina föräldrars liv. Genom sin kärlek och omsorg visar föräldrarna att de accepterar denna inmutning. Omvänt gör föräldrarna från den allra första lyckliga anblicken en inmutning i barnets liv. Genom sin tillit kan barnet sägas indirekt visa att det accepterar inmutningen i fråga.

En inmutning lever och frodas genom erkännande och tynar bort och dör genom indifferens och missaktning. Rimligen måste man i sammanhanget tala om inmutningar av olika grad och omfattning. Kärlek och nära vänskap innebär intensiva och omfattande inmutningar i varandras liv, uppskattning innebär mindre intensiva och omfattande sådana, även om det här säkerligen kan föreligga stora

gradskillnader. Det rättsliga erkännandet innebär en högst begränsad inmutning, men samtidigt en viktig sådan, då den lägger grunden för ett civiliserat umgänge människor emellan. Slutligen kan man tala om en basal inmutning som grundar sig på att människor i regel inte är likgiltiga inför varandra, utan i en minimal betydelse tar del i varandras liv genom att de berörs av varandra (jfr Honneth 2008, kap. 3).

Ett annat sätt att utlägga det tidigare exemplet med det nyfödda barnet är följande. Den tillit som detta spontant visar gentemot omgivningen kan sägas rymma en ursprunglig uppfordran till erkännande. Jag lånar begreppet "tillit" från den danske teologen Knud E. Løgstrup (1905–1981). Genom att visa tillit öppnar vi oss för och utlämnar oss själva åt den andre; vi lägger mer eller mindre av vårt liv i dennes händer (se Løgstrup 1992). Den tillit som någon visar oss som vän, kollega eller medmänniska uttrycker en uppfordran till erkännande, rymmer en förväntan om att bli bemött med välvilliga attityder, gester och handlingar. Som närstående rymmer tilliten en förväntan om särskild omsorg, som kollega en förväntan om uppskattning efter förtjänst, och som medmänniska en förväntan om respekt och likabehandling. Att erkänna den andre innebär med Løgstrups terminologi att vi tar ansvar för den andres liv, att vi inte förhåller oss likgiltiga till denne (icke-erkännande), och än mindre att vi bemöter denne med missaktning. Genom att visa tillit gör man sig sårbar. Att våga göra sig sårbar rymmer en uppfordran till erkännande. Att erkänna den andre innebär att hörsamma dennes uppfordran, att närma sig och relatera till denne med varsam hand.

Låt oss gå vidare med exemplet vänskap. Ofta framhäver man frivillighet och informalitet som utmärkande för vänskap (se översikten i Ahrne & Sundberg 2007). Mitt förslag går i en annan riktning. Vad är vänskap om inte den kvalitet som kännetecknar en mellanmänsklig relation över tiden: en erkännande attityd som sträcker sig över en längre tidsrymd och som ständigt på nytt bekräftas genom gester och handlingar. Man brukar säga att en vän är någon man kan lita på, och vänskap är förvisso en mellanmänsklig relation som av och till ställs på prov, ett prov vars resultat visar om

den andre var en "sann" vän eller inte. Därav det ofta upplevda behovet av att besegla relationen symboliskt eller rituellt, att förse den med evighetens stämpel ("vänner för alltid") och därigenom föregripa kommande attityder, gester och handlingar. Å andra sidan kastas i regel inte en vänskapsrelation över bord på grund av en enda så att säga falsifierande instans, på grund av en enskild gest eller handling som är indifferent eller uttrycker missaktning (även om detta naturligtvis förekommer). Relationen i fråga tar i sådana fall förvisso skada, men det finns oftast möjligheter att reparera och återställa det sociala bandet. I de flesta fall överlever en relation en eller flera gester och handlingar som innebär indifferens eller missaktning. Detta betyder att ånger, förlåtelse och försoning väsentligen hör till bilden. Vi kan alla göra fel, men dörren förblir öppen – det måste alltid vara möjligt att ångra sig och göra bot. Till mellanmänskliga relationers dynamik hör såväl risken att förlora varandra som möjligheten att finna varandra på nytt.

Medan respekt är något som bör visas varje annan människa såsom en (åtminstone potentiellt) autonom mänsklig varelse, det vill säga kapabel att föra sitt liv i egen regi, så är kärlek såsom en emotionell bindning till en speciell person, och uppskattning såsom en särskild värdesättning av en annan person, relationer som det i regel tar tid, ibland lång tid, att bygga upp och etablera (även om föräldrakärleken vanligtvis finns där från allra första början och att man i vissa fall verkligen kan tala om kärlek vid första ögonkastet). Ett välkänt tema från litteraturen är vänskapsrelationer som har föregåtts av ömsesidig misstro, rivalitet och konflikt, som till exempel det första mötet mellan Robin Hood och Little John på stocken över en flod. Kanske är vänskap rentav något som först måste sättas på prov innan den kan bli till "sann" vänskap. Åtminstone måste man säga att en vänskapsrelation som har satts på prov och bestått detta prov adderar erkännandekvalitet till relationen i fråga.

Vänskapsrelationen är över huvud taget ett exempel på ett socialt band som förmår att växa i styrka.²¹ Men även en kollegial relation, som inbegriper gemensamma arbetsuppgifter, utgör ett socialt band som kan växa i styrka till ömsesidig uppskattning och vänskap. Likaså kan man addera respekt till sin person genom att agera på

ett sätt som visar att man är en förnuftig och ansvarsfull människa. Erkännanderelationer utgör sociala band som förmår att växa i styrka, addera erkännandekvalitet, och omvänt, som kan ta skada och försvagas, förlora erkännandekvalitet.

Försämringen av kvaliteten hos en mellanmänsklig relation under utveckling tar sin början med upplevelser och känslor av skam, frustration och ilska, och denna försämring fortskrider när upplevelser och känslor av att vara missaktad börjar ta överhanden. Att erkännandekvaliteten hos en relation radikalt försämras allt eftersom relationen utvecklas över tiden betyder att erkännandet till slut övergår i en avsiktlig eller oavsiktlig missaktning. Denna kan vara resultatet av upprepade handlingar av direkt missaktning, men paradoxalt nog, som jag kommer att argumentera närmare för i avsnittet "Tillbörligt erkännande som mitt mellan ytterligheter" (s. 89ff.), även av upprepade handlingar av missriktat erkännande. Det bör även betonas att upplevelser och känslor av missaktning i normala fall, enligt mitt förmenande, inte utgör idiosynkratiska reaktioner på andra människors agerande (förutom i mer eller mindre klara patologiska fall), utan vanligen på det hela taget står i samklang med socialt accepterade regler och normer beträffande vad som räknas som missaktning. Jag ser därför ingen anledning att överdramatisera den möjliga skillnaden mellan att känna sig missaktad och att verkligen vara missaktad. Upplevelser och känslor som sådana är naturligtvis inte i sig ofelbara och avgörande instanser, men särskilt i en väl förtrogen social miljö är gester och handlingar som utgör ett tillbörligt erkännande men uppfattas som uttryck för missaktning (och omvänt) inte särskilt vanliga och i de flesta fall ganska lätta att reda ut. Desto svårare att reda ut för de berörda parterna är däremot fall av missriktat erkännande och upplevelser av missaktning.

Det är på nivån av interpersonella relationer som de allra flesta erfarenheter av erkännande respektive missaktning görs, och det är även på denna nivå som de flesta vardagliga kamperna för erkännande förs: mellan föräldrar och barn, inom ramarna för allehanda intimrelationer, mellan kamrater på skolgården, mellan vänner, grannar och rivaler av allehanda slag, mellan människor vars vägar plötsligt korsar varandra. Dessa erfarenheter och kamper är en vä-

sentlig del av vardagslivets dramaturgi. Vi befinner oss här nära vad Goffman kallar *interaktionsordningen* och framhäver som "a substantive domain in its own right" (Goffman 1983, s. 2). I vårt fall ligger dock fokus inte så mycket på mer eller mindre slumpmässiga mellanmännsliga möten som utspelar sig inom en ofta starkt begränsad tidsrymd, utan på mellanmännsliga relationer som utvecklar sig över tiden, i många fall långvariga, i vissa fall livslånga relationer. Dessa relationer uppvisar en egen dynamik, och att analysera erkännande, icke-erkännande och missaktning som kvaliteten hos interpersonella relationer över tiden utgör en del av analysen av denna dynamik.

En viktig fråga i sammanhanget är naturligtvis hur man avgör kvaliteten hos en mellanmännslig relation, hur man "mäter" tillståndet hos det sociala bandet med avseende på erkännande. Detta är förvisso snarare en metodologisk än en teoretisk fråga. Men så mycket kan sägas att det rimligen handlar om att finna indikatorer på tillståndet i fråga. Sådana indikatorer kan vara allt ifrån handlingar till verbala uttryck, gester, kroppshållning och känslouttryck. Här föreligger av allt att döma ett brett register av möjliga indikatorer. Honneth lyfte i *Kamp för erkännande* fram känslor av skam, indignation och vrede som viktiga indikatorer på upplevelsen av missaktning, som symptom på att det inte står rätt till i en interpersonell relation med avseende på erkännande. Människor reagerar känslomässigt på upplevelser av icke-erkännande och missaktning. Dessa känslor kan verbaliseras och visualiseras genom ord, gester och handlingar, men de kan också stängas inne (åtminstone temporärt) och eventuellt visa sig genom kroppshållning eller ofrivilliga kroppsliga reaktioner. På liknande sätt finns det rimligen indikatorer på att en god erkännanderelation mellan två parter föreligger i form av positiva känslor, gester, verbala uttryck, kroppsspråk och handlingar. Lyckan att vara med den man älskar, nöjet att arbeta tillsammans med en uppskattad kollega, tillfredsställelsen i att bemötas med tillbörlig respekt av en yttlig bekant eller främmande person – detta är känslor som indikerar att en god erkännanderelation föreligger. För att göra det möjligt att undersöka tillståndet hos en mellanmännslig relation med avseende på erkännande krävs ett empiriskt material som ger tillgång till ovan nämnda indikatorer samt hållpunkter för hur man ska tolka och utvärdera dessa.

I syfte att fånga in mer komplexa erkännandefigurationer kan förslagsvis begreppet *god erkännandemiljö* införas. Vad kännetecknar en god erkännandemiljö inom familjen, i skolan eller på en arbetsplats? Vari består och hur utvecklar man till exempel en god erkännandemiljö på en så prestations- och konkurrensinriktad arbetsplats som universitetet? Rimligen handlar det om att få till stånd en form av lyckat samspel mellan grundläggande respekt, kollegial uppskattning och vänskap. I de relationer där vänskap inte föreligger och där det är si och så med den ömsesidiga uppskattningen, där måste åtminstone en grundläggande respekt vara för handen – annars mörknar horisonten för erkännandemiljön i fråga.

Makronivå

Honneth har föreslagit en tolkning av den moderna borgerligt-kapitalistiska samhällsformen i termer av den historiska framväxten och institutionaliseringen av en specifik *erkännandeordning* (se Honneth 2003a, s. 138–150). Via en genomgripande historisk förändringsprocess har tre olika sfärer av erkännande kommit att institutionaliseras som en normativ samhällelig infrastruktur:

- Intimrelationer med kärlek och omsorg som vägledande idé.
- Rättsliga relationer med formell jämlikhet som vägledande princip.
- Lösare sammanhållna sociala relationer med prestation som normativ måttstock.

Förvisso är människan som sådan hänvisad till ett intersubjektivt erkännande för att kunna utveckla en positiv självrelation, en sund personlig identitet, men vilka legitima förväntningar som människor mer specifikt kan hysa med avseende på erkännande är relativt i förhållande till den erkännandeordning som institutionaliserats i ett visst samhälle. Genom att socialiseras in i samhället i fråga kommer människor att utveckla dessa förväntningar med avseende på erkännande, och de kommer att betrakta dem som *legitima* förväntningar. I idén om en samhällelig erkännandeordning möts på detta sätt den filosofiska antropologin och samhällsteorin, vad som kän-

netecknar den mänskliga livsformen som sådan och olika historiska samhällsformer. Närmare bestämt är det enligt Honneth utifrån de samhälleligt högst utvecklade erkännandeförhållandena som vi är i stånd att uppställa hypoteser om vad som kännetecknar människans intersubjektiva "natur". Den antropologiska komponenten i Honneths teori är här betydligt nedtonad jämfört med vad som är fallet i *Kamp för erkännande*.

Låt oss titta något närmare på dessa olika erkännandesfärer. Att dessa institutionaliserats betyder i sammanhanget att de utgör "former av socialt etablerade interaktionsrelationer" (s. 146), som var och en är förankrad i en princip för ömsesidigt erkännande.

SEFÄR 1. I och med framväxten av den moderna borgerligt-kapitalistiska samhällsformen har barndomen kommit att institutionaliseras som en specifik livsfas i den individuella livscykel, en fas som är präglad av en särskild utsatthet och som ställer krav på en särskild omsorg, och detsamma gäller för det fritt ingångna "borgerliga" kärleksäktenskapet mellan vuxna av olika kön, i motsats till äktenskap som betingas av socio-ekonomiska förhållanden och hänsynstagen. På detta sätt institutionaliseras en typ av sociala relationer som vilar på principen om ömsesidig kärlek, tillgivenhet och omsorg. De parter som ingår i relationen förväntas ta ansvar för varandras välgång just för att de är de speciella personer som de är. Omvänt kan parterna i en sådan relation hysa legitima förväntningar om att bemötas med just kärlek, tillgivenhet och omsorg. Det behöver knappast påpekas att detta inte är en förändring som sker över en natt, och att den präglas av stora osamtidigheter mellan olika grupper i samhället.

SEFÄR 2 OCH 3. Genom en lång historisk förändringsprocess har vad som tidigare förenades i den "ära" som tillkom en viss person såsom tillhörande ett bestämt samhällsstånd differentierats i den respekt som vi är skyldiga var och en utifrån dennes mänskliga värdighet, det vill säga institutionaliseringen av lika rättigheter, och den sociala uppskattning som vi är skyldiga att visa var och en utifrån dennes insatser och bidrag inom ramarna för en samhällelig arbetsfördelning, det vill säga institutionaliseringen av prestationsprincipen. Det handlar här om institutionaliseringen av de båda principer

som mer än några andra konstituerar den borgerligt-kapitalistiska samhällsformen som en specifik *moralisk ordning*. Medan individens rättsstatus, det vill säga vilka rättigheter och skyldigheter som tillkommer denne, tidigare var mer eller mindre direkt kopplad till en samhällelig status- och rangordning som tillika var avgörande för den sociala uppskattning som kom individen till del, så gäller nu varje individ som sådan som jämlik alla andra med avseende på rättigheter och skyldigheter. Därmed institutionaliseras principen om en formell jämlikhet mellan människor.

Parallellt med denna förändring tilldrar sig en annan omstörtande förändring, som gör att Honneth i sammanhanget talar om en "omvälvning av samhällets moraliska ordning" (s. 140). Gentemot adeln driver borgerskapet igenom principen om den individuella prestationen som fundament för den sociala uppskattning som bör komma en individ till del. En människas samhälleliga värde avgörs nu inte längre av det samhällsstånd som han eller hon tillhör, utan detta värde är avhängigt hans eller hennes insatser och bidrag inom ramarna för den i samhället rådande arbetsfördelningen. Kan man i det förra fallet tala om en *demokratisering* av rättsrelationerna, så skulle man enligt Honneth i det andra fallet kunna tala om en *meritokratisering* av den sociala uppskattningen. Man ska dock inte glömma att det även i detta fall handlar om institutionaliseringar av principer som i realiteten ofta lämnar mycket i övrigt att önska (i form av faktisk ojämlikhet inför lagen eller ideologiskt betingade tolkningar av prestationsprincipen). Vilka arbetsinsatser är det till exempel som röner uppskattning? Och vilka bidrag är det som vinner erkännande såsom *arbetsinsatser*? Men dessa principer anger samtidigt vilka legitima förväntningar med avseende på erkännande som individer kan hysa inom ramarna för en borgerligt-kapitalistisk samhällsform. Den som menar sig göra en viktig men förbisedd arbetsinsats är berättigad att höja sin röst och kräva tillbörlig uppskattning härför.²²

Den borgerligt-kapitalistiska samhällsformen inbegriper således tre sfärer av erkännande vilka tillsammans bildar en samhällelig moralisk infrastruktur. Dessa tre sfärer anger också de områden där ett ömsesidigt erkännande bidrar till att hos individen utveckla en po-

sitiv självrelation. Inom var och en av dessa sfärer återfinns en normativ princip som ligger till grund för legitima förväntningar med avseende på intersubjektivt erkännande. Var och en av dessa principer kan också ligga till grund för krav på samhällliga förändringar.

Såväl "kärleken" som vägledande idé för intimrelationer som likhetsprincipen som norm för rättsrelationer och prestationsprincipen som måttstock för den sociala hierarkin, utgör var och en normativa referenspunkter utifrån vilka subjekten med goda skäl kan göra gällande att de existerande formerna av erkännande inte är adekvata eller tillräckliga och att de därför behöver utvidgas (s. 143).

Som citatet antyder lokaliserar Honneth inom var och en av dessa sfärer vad han kallar för ett normativt överskott eller "giltighetsöverskott" som syftar på ännu så länge icke realiserade möjligheter inom respektive erkännandesfär. Detta normativa överskott har en potential att sätta i gång kamper för erkännande som syftar till att nya eller hittills obeaktade behov ska röna tillbörlig uppmärksamhet i form av kärlek och omsorg, till att utvidga kretsen av dem som är socialt inkluderade i rättsgemenskapen, och till att prestationer och bidrag av individer eller sociala grupper som hittills förbisetts eller underskattats röner tillbörlig uppskattning (inklusive materiell uppskattning i form av lön). I det senare fallet kan man mer generellt syfta till att utvidga det accepterade spelrummet av individualiseringsmöjligheter, det vill säga mångfalden av livsformer, aktiviteter och verksamheter som röner uppskattning i samhället.

I samtliga dessa avseenden är det enligt Honneth möjligt och berättigat att tala om *moraliska framsteg*. Man kan i sammanhanget tala om en spänning mellan ideal och verklighet. Det är i ljuset av upplevda former av omotiverad missaktning som det normativa överskottet aktiveras och åberopas som en legitim grund för en önskan om och strävan efter att förändra rådande erkännandeförhållanden. Närmare bestämt anger Honneth två kriterier på moraliskt framsteg: "Å ena sidan har vi att göra med en individualiseringsprocess, det vill säga ökade möjligheter att legitimt artikulera personlighetsdrag, å andra sidan med en social inklusionsprocess, det vill säga allt fler subjekt inlemmas i kretsen av fullvärdiga samhällsmedlemmar" (s. 184–185).

I en artikel författad tillsammans med Martin Hartmann har Honneth genomfört en preliminär analys av några senare skeden i den borgerligt-kapitalistiska samhällsformens utvecklingshistoria, närmare bestämt av vad de kallar den "socialdemokratiska eran" (Hartmann & Honneth 2006, s. 43), vars höjdpunkt de förlägger till 1960- och 70-talen, och den nyliberala fas som de menar inleddes under början av 1980-talet. Nytt i artikeln är vidare att Hartmann och Honneth, i viss anslutning till den amerikanske sociologen Talcott Parsons (1902–1979), utskiljer en fjärde erkännandesfär, nämligen i form av en *institutionaliserad individualism*, som bär löfte om möjligheten av ett liv präglad av autonomi och autenticitet. Under den socialdemokratiska eran gjordes enligt Hartmann och Honneth påtagliga moraliska framsteg inom var och en av dessa fyra erkännandesfärer, just därför att en stark välfärdsstat förmådde att neutralisera effekterna av en kapitalistisk utveckling inom ekonomin. Här följer några stickord för denna förändringsprocess.

- När det gäller intimrelationer rensas i princip de sista resterna bort av ekonomiska och sociala skrankor som lagt hinder i vägen för det emotionellt motiverade valet av livspartner.
- Med avseende på rättsordningen tillkommer under den socialdemokratiska eran ett flertal friheter och sociala rättigheter (inom familje-, arbets- och straffrätten), samtidigt som en diskriminerande lagstiftning mot till exempel kulturella och sexuella minoriteter monteras ner (inte minst som resultatet av kamper för erkännande).
- Med avseende på prestationsprincipen förde perioden med sig att såväl barnuppfostran som arbete i hemmet alltmer uppmärksammades och synliggjordes som viktiga arbetsinsatser, samtidigt som ökade möjligheter till universitets- och högskoleutbildning öppnade nya karriärvägar för grupper i samhället som dittills i praktiken varit uteslutna därifrån.
- Slutligen möjliggjorde denna era, genom ökade inkomster och mer fritid, individualismens utbredning till allt fler samhällsskikt, liksom dess utveckling i riktning mot idén om ett experimentellt självförverkligande.²³

Vad som enligt Honneth och Hartmann sker i anslutning till den "nyliberala revolution" (s. 44) som äger rum vid början av 1980-talet är att de moraliska framsteg som gjorts inom respektive erkännandesfår under den socialdemokratiska eran antar en ny innebörd och sammantaget får som effekt en minskad solidaritet i samhället. Den "nya" kapitalismen har i mångt och mycket lyckats med att *ekonomisera* de tidigare nämnda framstegen och på så sätt integrera dem i sitt eget funktionssätt. Hartmann och Honneth talar om denna utveckling i termer av den "kapitalistiska moderniseringens paradoxer" (s. 48). I namn av ökade möjligheter till rationellt självbestämmande ställs i allt större omfattning individer mot varandra, där den enes intresse allt oftare inte harmonierar med den andres. Även i detta fall ska några stickord antyda vilken typ av förändringar som Hartmann och Honneth lyfter fram i sin analys.

- Med avseende på intimrelationer gör sig en ekonomisk rationalitet alltmer märkbar som en tendens till att bedöma vilka chanser som en viss relation har allt efter om den är förenlig eller inte med de framtida krav på mobilitet som en blott på kort sikt planerbar karriärväg innebär.
- När det gäller rättsrelationer kan man se hur olika sociala rättigheter urholkas genom en "diskurs om egenansvar" (s. 51) som inympar hos medborgarna en föreställning om att de själva är ansvariga för sina framgångar och inte minst för sina tillkortakommanden. Vad som alltmer går förlorat är föreställningen om ett gemensamt ansvar för den sociala välfärden.
- Med avseende på prestationsprincipen är tendensen märkbar att det enda accepterade kriteriet på vad som utgör en värdefull arbetsinsats är framgång på den öppna marknaden. Endast den arbetsinsats som låter sig säljas på en alltmer nyckfull arbetsmarknad är att betrakta som en prestation och förtjänar i sträng bemärkelse sin lön. För den vars arbetsinsats inte låter sig omsättas i profit uppstår frågan om denna över huvud taget är att betrakta som en prestation, som något som bidrar till en gemensam samhällelig välfärd.

- Slutligen har den individualism som tog sig uttryck i en ökad frihet att själv gestalta sitt liv sedan den nyliberala revolutionen alltmer slussats in i det ekonomiska livet, både som kvalifikation för att delta i detta och som ett förväntat sätt att vara. Är det någonstans som biografisk flexibilitet i dag efterfrågas och krävs så är det till synes i den nya kapitalismens gränslösa arbetsliv (jfr Sennett 2006).

Genom idén om institutionaliserade erkännandeordningar öppnas dörren för solida samhällsanalyser i ett historiskt-jämförande perspektiv. Det måste därför understrykas att temat erkännande inte är begränsat till moral- eller socialpsykologiska perspektiv, utan att det skär rakt in i makrosociologiska kärnområden.²⁴ Detta är enligt mitt förmenande en av de mest intressanta teoriutvecklingarna sedan Honneth sjösatte sitt projekt i och med *Kamp för erkännande*.

TILLÄMPNING 4:

Relationen mellan vuxna och barn i förskolan

Temat erkännande aktualiserar frågan hur människor relaterar till varandra i olika sociala sammanhang, som till exempel i en viss arbetsmiljö. I en artikel med titeln "På vej i en anerkendende retning?" redovisar och diskuterar Berit Bae resultat från ett forskningsprojekt kring relationen mellan vuxna och barn i förskolan (se Bae 2003). Det handlar då om den möjliga konflikten mellan å ena sidan barns upplevelser och perspektiv och å andra sidan vuxnas pedagogiska intentioner, eller om möjligheterna att möta barn med erkännande, att få till stånd erkännande dialoger, som ett alternativ till en instrumentell interaktionsstil, där barnens bidrag underordnas pedagogiska målsättningar. Det empiriska underlaget för studien består i deltagande observation och videofilmade interaktioner mellan vuxna och barn i förskolan. Så många som 730 korta interaktionssekvenser har analyserats, med en genomsnittlig varaktighet av ca tjugo sekunder, och där såväl den verbala som den icke-verbala kommunikationen beaktas. Detta mot bakgrund av att det är utifrån sådana korta interaktionssekvenser som relationer mellan vuxna och barn

möjlighet att utveckla en egen självbild. E reagerar på detta genom att känna skam inför sig själv och andra eller revolterar mot situationen i fråga. Kampen för tillbörligt erkännande tar här formen av att tillkämpa sig ett utrymme för den egna självbilden.

EXKURS: En vanligt förekommande och häftigt omdiskuterad företeelse som mobbning kan försöksvis ges en tolkning med hjälp av denna modell. Mobbning kan ta formen av såväl inget erkännande alls som direkt missaktning, men även rymma inslag av bådadera. Det kan handla om utstötning, om att man negligeras, inte beaktas, kort sagt, man behandlas som socialt osynlig (nollreaktion). I detta fall kan följderna för den mobbade bli en grundläggande osäkerhet om hur man ska vara och bete sig för att bli accepterad. Man är ingen men vill vara någon i de andras ögon. Men det kan även handla om en invasion med negativa förtecken. Man är utsatt för upprepad direkt nedvärdering och stigmatisering i ord och handling. Det lämnas inget utrymme för den egna självbilden, utan de andras bild dominerar fullständigt och denna bild är negativ: man upplever sig som oduglig, löjlig, underlägsen, otillräcklig etc. Den mobbade tenderar att skämmas inför sig själv och andra för den han eller hon är i andras ögon (jfr Lindberg 2007). Det kan också vara så att perioder av nollreaktion, då man mobbar genom att mer eller mindre demonstrativt inte ta notis om den mobbade, avlöses av perioder av aktiv nedvärdering då den mobbade är föremål för ett intensivt negativt intresse. Möjligen är denna typ av periodiska skiftningar den form av mobbning som är mest destruktiv för den egna självkänslan och självbilden. Man är då helt utlämnad åt de andra som kan stänga dörren eller dra åt skruven till synes efter behag. Ömsom finns man inte alls i de andras ögon (nollreaktion), ömsom finns man bara i de andras ögon (invasion).

TILLÄMPNING 6:

Att synliggöra och osynliggöra människor i socialt arbete

En arbetsmiljö som i högsta grad aktualiserar frågor om erkännande och missaktning är det sociala arbetet. Där möts människor med

ofta mycket skiftande bakgrund och erfarenheter, och medan den ena parten företräder en myndighet så företräder den andra parten sig själv. I sin bok *Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde* eftersträvar Peter Høilund och Søren Juul, båda verksamma vid Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi vid Roskilde Universitetscenter, att "klarlægge og analysere de mest elementære fordringer til socialt arbejde, som må indfries, hvis arbejdet skal kunne få et godt forløb" (Høilund & Juul 2005, s. 9). Av tradition har målet för socialt arbete varit att bidra med omsorg, hjälp och medmänsklighet till de svagast ställda i samhället. Høilund och Juul väljer att formulera en något annorlunda målsättning, nämligen den att "understøtte menneskelig opblomstring" (ibid.). Drivkraften bakom boken har varit att försöka finna svar på varför goda viljor och en progressiv sociallagstiftning inte får något tydligt genomslag i praktiskt socialt arbete. Tvärtom är det snarare regel än undantag att klienterna (Høilund och Juul talar konsekvent om "borgeren", det vill säga medborgaren) i sitt möte med sociala myndigheter upplever sig kränkta och missaktade. Hur kommer detta sig?

För att besvara den frågan tar Høilund och Juul avstamp i Honneths teori om erkännande. Erkännande ses som en förutsättning för att människor ska kunna "blomma ut", det vill säga utveckla en positiv självbild och förverkliga sin vision om det goda livet. Som ett normativt ideal fungerar i deras arbete det ömsesidiga erkännandet mellan olika men likaberättigade parter. Lika viktigt för dem är begreppet omdömesförmåga. Detta hämtas från hermeneutiska teoritraditioner och betonar att mänskliga beslut och handlingar alltid är situationellt förankrade, men samtidigt sker inom ramar för en bredare social kontext. Det empiriska underlaget tillhandahålls av tjugofem djupintervjuer med människor med en lång och komplex relation till sociala myndigheter. Detta material kompletteras med en insyn i deras journalakter, för att så att säga få den andra sidans perspektiv, samt av intervjuer med personer i chefsställning och lokalpolitiker.

Høilund och Juul lyfter framför allt fram två typer av kränkningar och missaktning såsom vanliga i mötet mellan socialarbetaren och medborgaren. Den ena innebär att medborgaren inte upplever

sig vara sedd av socialarbetaren och att hans eller hennes perspektiv negligeras, inte tas på allvar. Den andra typen av kränkning består i att medborgarens lagenliga rättigheter åsidosätts, till exempel i form av att tystnadsplikten inte beaktas eller att bakgrunden till beslut inte tydliggörs för denne. I det förra fallet handlar det, med Høilunds och Juuls terminologi, om en kränkning av medborgaren som etisk person, i det andra fallet om en kränkning av denne som juridisk person. Medborgaren upplever sig varken som en värdefull samhällsmedlem eller som förmögen att ta ansvar för sitt eget liv.

Så här berättar en trettiosjuårig kvinna med långvarig kontakt med det sociala. Hon är ensamstående med tre barn och plågas av reumatism i händerna:

Det gennemgående har været, at socialrådgiverne ikke har taget mig alvorligt eller har lyttet til mig. /.../ Du kommer ikke igennem med noget som helst. Lige meget hvad du gør, så banker du panden mod en mur. Du får ingen støtte og ingen forståelse – du er bare et stykke papir med et navn, og du skal bare losses ud på arbejdsmarkedet. Så er alting godt. Skide være med, hvordan du selv har det (s. 34–35).

For Høilund och Juul är denna berättelse ”prototypisk” för hur människor som har det dåligt ställt upplever mötet med det sociala. Det är naturligtvis svårt att avgöra i vad mån kvinnans upplevelse gör rättvisa åt det bemötande som hon fått. Men: ”Det afgørende er, at hun føler sig krænket og har mistet troen på, at det sociale system vil hende det godt. Det er et dårligt udgangspunkt for et socialt arbejde, der sigter på menneskelig opblomstring” (s. 36).

Förvisso ska inte allt som medborgaren kräver i mötet med socialarbetaren accepteras. Varje konkret situation kräver omdömesförmåga från socialarbetarens sida, och framför allt att ”fortrolighedskundskaben” kommer till sin rätt, det vill säga den kunskap som bygger på förmågan att sätta sig in i en annan människas perspektiv. Ett ledmotiv i Høilunds och Juuls framställning är att denna förtrolighedskunskap alltmer tenderar att överskuggas av vad de kallar en institutionell omdömesförmåga. Med detta menar de att tänkesätt som har sin grund i överordnade politiska och ekonomiska motiv och målsättningar alltmer kommer att prägla den enskilde socialarbetaren i dennes möte med medborgaren. Vad som därige-

nom implementeras och reproduceras är "økonomiske og politiske krav om hurtig og effektiv sagsbehandling" (s. 76) och en arbetsmarknadsinriktning som tar sig uttryck i att man vill ha "noget for noget". Detta tänkesätt och dess omsättning i praktiken omintetgör den goda vilja som de flesta socialarbetare i grund och botten är besjälade av, och får dem att handla på ett sätt som osynliggör och därigenom kränker medborgaren. En kontroversiell aspekt av deras skepsis mot en ensidig arbetsmarknadsinriktning är att Høilund och Juul efterlyser "en bredere vifte af samfundsmæssigt anerkendte forsørgerkulturer" (s. 138), det vill säga det ska finnas möjlighet till ett värdigt liv, inklusive en sund självuppskattning, även för människor "der hverken kan eller vil arbejde" (ibid.).

Den fråga som uppstår är naturligtvis: Hur kan man omsätta erkännandeidealet i praktiken? För Høilund och Juul krävs en kamp som måste föras på åtminstone två plan. Dels gäller det att humanisera det välfärdsstatliga projektet genom att motverka en ytterligare ekonomisering av mänskliga relationer till förmån för en "anerkendende velfærdspolitik" (s. 126). Dels gäller det att återupprätta förtrolighetskunskapen, den kunskap som uppstår i det konkreta mötet människor emellan, och som bygger på att man ser varandra. Förvisso är relationen mellan socialarbetaren och medborgaren en asymmetrisk relation, och så till vida handlar det om ett erkännande mellan ojämlika. Men det bör föras en kamp för en åtminstone minimal gemenskap, vilket från socialarbetarens sida kräver närvaro, en lyssnande hållning, samt en vilja och förmåga att inta den andres perspektiv. Det bör även föras en kamp för en annan institutionell omdömesförmåga, det vill säga en kamp om vilka tänkesätt, värderingar och prioriteringar som ska ligga till grund för det sociala arbetets praxis. Sammantaget innebär detta att "anerkendelse mellem socialarbejder og borger forudsætter ændrede velfærdsprioriteringer, der styrker imødekommelse af borgernes immaterielle behov samt institutionelle rutiner, der levner plads til fortrolighetskundskab" (s. 163).

Om mötet mellan socialarbetare och klient skriver även Lis Møller (2005). Som målet för socialpsykiatrien anges att stödja klienten ("brugeren") på dennes egna villkor. "Set i det lys bliver kva-

liteten af mødet, samspillet og relationen til den professionelle afgørende" (s. 78). Detta är en ansats som är snarlik den som i denna bok har presenterats med avseende på erkännande på en mellannivå. Hur etablerar och bevarar man en god kvalitet i en relation som sträcker sig över en kortare eller längre tid? Som en av de viktigaste lärdomarna framhåller Møller vikten av att öppna sig för och vara nyfiken på brukarens upplevelse och perspektiv, och att vänta med att presentera sitt eget perspektiv. Att få ett annat perspektiv presenterat för sig, eller i värsta fall skrivet på näsan, leder sällan till att ens egen upplevelse och sätt att handla förändras. "Det er snarere meget, der tyder på, at en forudsætning for, at vi kan slippe et perspektiv eller ændre det, er at vi får lov at have det, at det bliver set, hørt og genkendt i omverdenen" (s. 82). Därför krävs det en hel del av "timing" med avseende på *när* och *hur* det egna perspektivet presenteras. Det gäller här att träffa mitten mellan ytterligheter. Både de relationer där man pådyvlar någon sitt perspektiv och de där man undanhåller sitt eget perspektiv tenderar att fastna i låsta mönster; de saknar i hög grad dynamik och utvecklingsmöjligheter. I båda fallen görs brukaren till ett objekt och därigenom "fratager vi os selv oplevelsen af at blive set og hørt af et ligeværdigt andet subjekt" (s. 83).

Erkännande är en grundläggande inställning och hållning till andra människor och oss själva som vi inte intar en gång för alla, utan som vi kontinuerligt måste sträva efter att uppnå och upprätthålla. Med andra ord, erkännande är en kvalitet som under vissa omständigheter utmärker en mellanmänsklig relation, en kvalitet som kan försämrats eller gå förlorad, men som i många fall också kan återvinnas eller växa i styrka. Ser man till socialpsykiatrisk praxis utskiljer Møller ett flertal typiska hinder för att en sådan hållning ska komma att präglade relationen till brukaren: det kan föreligga en konflikt mellan brukarens behov och andras eller samhällets behov, det kan finnas en rädsla för att inte vara kollegial om man öppnar sig för brukarens negativa syn på arbetskolleger, och man kan uppleva en risk för att förstora ett problem om man erkänner att det finns. En erkännande hållning är således inget man kan ta för givet, inte något man är i trygg besittning av, utan något som man hela tiden måste eftersträva att inta.

TILLÄMPNING 7: Erkännande i arbetslivet

Vad vår tid i övrigt än innebär så tycks de flesta forskarna på området överens om att den inte innebär förvärvsarbetets slut. Lika överens förefaller man att vara om att arbetets förutsättningar och innehåll sedan en tid är stadda i förändring. Nyckelordet framför andra som summerar dessa förändringar är flexibilitet. Trenden går i riktning mot *arbetsmarknadsflexibilitet* i en dubbel betydelse (se Benner 2002). Å ena sidan i riktning mot flexibelt arbete eller flexibilitet med avseende på det arbete som faktiskt utförs och de förmågor som detta tar i anspråk, å andra sidan flexibla anställningsförhållanden eller flexibilitet med avseende på de informella eller formella överenskommelser mellan arbetsgivare och arbetstagare som reglerar arbetet. En annan viktig tendens går i riktning mot *arbetets subjektivering* (se Moldasch & Voß 2003). Denna formulering syftar å ena sidan på möjligheterna att mobilisera, investera och uttrycka sina individuella, subjektiva förmågor i arbetsprocessen, å andra sidan på nödvändigheten av att göra detta och förvandla sig själv till en "arbetskraftsentreprenör" (Voß & Pongratz 1998) som själv är ansvarig för sina framgångar och inte minst sina tillkortakommanden på arbetsmarknaden.

Temat erkännande har ett tillämpningsområde i arbetslivet av det skälet att förvärvsarbete i regel inbegriper avsevärt mer än att bara vara ett medel för tillfredsställelsen av materiella behov.³¹ Den som framför allt bidragit med viktiga arbeten på detta område är Stephan Voswinkel, som är författare till två monografier (2001 och 2005a) och ett flertal artiklar om erkännande i arbetslivet (se t.ex. 2002 och 2005b). För att bättre spegla bredden i forskningen kommer jag dock i det följande att lyfta fram några bidrag från samlingsvolymen *Anerkennung und Arbeit* ("Erkännande och arbete") från 2000, som redigerats av Ursula Holtgrewe, Stephan Voswinkel och Gabriele Wagner.³² Samtliga bidragsgivare utgår i sina texter från ett eget empiriskt material. En vägledande idé för samtliga bidrag är vidare att arbetslivet inte bara är ett sätt att förtjäna sitt uppehälle, utan tillika en livssfär där man gör erfarenheter av erkännande och missaktning. I det följande kommer två teman att stå i fokus: